

Марія ВАВРИЧИН

АРХІВ ЛЕМКІВСЬКОЇ КОМІСІЇ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА”

Викладено історію діяльності Лемківської комісії Товариства “Просвіта”, наведено короткий опис її архіву.

Ключові слова: “Просвіта”, Лемківська комісія “Просвіти”, архів.

Товариство “Просвіта” охоплювало своєю діяльністю в числі різних регіонів України, також і Лемківщину, яка, зважаючи на свої географічні умови, віддаленість від центрів українського життя і української культури, була у найважчому не лише економічно-господарському, але й культурно-освітньому становищі. Для постійної просвітянської роботи в цьому регіоні при Головному Відділі Товариства “Просвіта” 1 листопада 1911 р. було створено Лемківську комісію. Однак Перша світова війна та події наступних років надовго перервали її роботу. Відновити систематичну діяльність комісії вдалося лише в 1932 р., і вона продовжувалася до 1939 р. При розподілі архівних фондів між архівами Львова після війни, архів Лемківської комісії був відокремлений від основного фонду Товариства “Просвіта”, що перебуває у ЦДІА України у Львові, і зберігався серед неопрацьованих матеріалів відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника АН України. У 1988 р. на основі цих матеріалів складено інвентарний опис. Тепер це фонд № 122 (“Просвіта”) відділу рукописів цієї ж бібліотеки. Він нараховує 68 одиниць збереження, основна частина яких – матеріали діяльності Лемківської комісії при Головному відділі Товариства “Просвіта”. Це, зокрема, документи Лемківських конференцій 1926, 1932, 1933, 1937 рр., реферати “Сучасний стан Лемківщини під оглядом української національної свідомості”, “Про територію Лемківщини, її населення і економічні умови життя”, “Стан Греко-Католицької Церкви на Лемківщині”, відомість про розповсюдження української преси на Лемківщині. Збереглося листування Комісії з українськими установами Галичини про надання Лемківщині всебічної господарської і культурно-освітньої допомоги, листування з установами на Лемківщині про стан справ в окремих селах, громадах, про залучення дітей з Лемківщини до навчання у фахових школах, гімназіях і надання їм матеріальної допомоги, справа з документами діяльності редакції газети “Наш Лемко”. Хронологічні рамки документів 1926–1939 рр. У фонді є також матеріали редакції журналу “Життя і Знання”.

Згадка про Лемківську комісію є у монографії “Лемківщина”¹. Дещо ширше висвітлено підсумки діяльності комісії у “Нарисі історії “Просвіти”².

Метою цього повідомлення є спроба відтворити історію створення та діяльності Лемківської комісії на основі документів її архіву.

Після Першої світової війни лише 29 вересня 1926 р. у м. Сяноку відбулася I Конференція у справі Лемківщини, в якій взяло участь 15 осіб – представників Лемківщини та центральних господарських і культурно-освітніх українських установ. На конференції було порушено питання створення організаційного центру в Сяноку для координування праці цих установ на Лемківщині. Кожна установа взяла на себе зобов'язання відповідно до свого профілю. Так, Ревізійний союз українських кооперативів повинен був координувати всю роботу і забезпечити установи належною літературою; товариство “Сільський господар” зобов'язувалося надати Лемківщині агрономічну допомогу, організувати курси методів господарювання; “Народна Торговля” і Центросоюз брали на себе створення складів товарів для українських кооперативів, крамниць; Маслосоюз зобов'язувався подбати про відкриття молочарень та підприємств переробки молока; на Центробанк і товариство “Дністер” покладался обов'язок кредитної допомоги Лемківщині, а товариство “Рідна Школа” мало подбати про відкриття шкіл, бурс, курсів крою і шиття, про підготовку учительських кадрів для Лемківщини. Конференція звернулася до “Просвіти” з закликом утворити Комітет праці для західних земель України.

Однак ситуація на Лемківщині погіршувалася з року в рік, у зв'язку з поширенням москвофільства і запровадженням православ'я, провокуванням лемківського сепаратизму. Оскільки виникла загроза денационалізації Лемківщини, постала необхідність посилити культурно-освітню роботу, вести її постійно і цілеспрямовано. У зв'язку з цим 13 грудня 1932 р. у Львові відбулася II Конференція у справах Лемківщини, учасники якої заслухали доповідь інспектора А. Гаврилка “Сучасний стан Лемківщини під оглядом української національної свідомості”³.

Конференція прийняла розгорнуту резолюцію, у першому пункті якої стверджувалося, що “справа Лемківщини є справою всеукраїнською”⁴. У резолюціях підкреслювалося, що лише “негайна і пильна поміч всього українського суспільства врятує Лемківщину”. Конференція закликала всі центральні культурно-освітні та економічні установи поширити свою діяльність на Лемківщину, а “політичний провід українського суспільства – взяти її під опіку”. Учасники наради зверталися до українських послів у польському “сеймі з закликом вважати Лемківщину спільною виборчою округою і назначати хоча б одного посла для праці на цій території. Фінансовим установам рекомендувалося визначати в бюджетах квоти для Лемківщини. Конференція постановила звернутися до еміграції в Америці про матеріальну допомогу Лемківщині. Особливого значення у постановях конференції надавалося боротьбі з москвофільством і русофільством, планувалося розширити позашкільну роботу в селах – відкривати читальні, бібліотеки, дитячі садки, реалізувати клич “книжка на Захід”, активізувати роботу бурс у Новому Санчі, Горлицях для лемківських дітей, організувати їх навчання у школах Східної Галичини. Виконавчим органом для організації цієї роботи при Головному Відділі Товариства “Просвіта” створювалася, а фактично відновила роботу, Лемківська комісія, а для праці на місцях – комітети у повітах. Раз на рік планувалося проводити конференції Лемківської комісії для підведення підсумків і планування роботи.

Як свідчать документи архіву, відразу ж після конференції було затверджено особовий склад комісії, до якої ввійшли: М. Дзерович, І. Брик, І. Гижа, А. Гаврилко, В. Зубрицький, С. Магальяс, В. Брилинський, В. Кобів та ін. Упродовж січня–лютого

1933 р. усім центральним економічним і культурно-освітнім установам були надіслані листи, в яких повідомлялося про резолюцію конференції⁵. 31 січня 1933 р. постанови конференції надіслано Українській парламентарній пепрезентації та Президії УНДО. Тоді ж надіслано листа до Ревізійного союзу українських кооперативів з проханням внести в бюджет підпорядкованих йому установ постійну позицію на поширення кооперації на Лемківщині і представити план цієї роботи. 4 лютого надіслано листи до всіх українських видавництв і книгарень з проханням виділити безкоштовно книжки для формування мандрівних бібліотек для Лемківщини⁶. Того ж дня подібного змісту листи надіслано до редакторів українських газет з проханням виділити примірники своїх видань для Лемківщини, а також систематично публікувати інформацію з Лемківщини і про Лемківщину⁷.

У листі до Студентської репрезентації (10 січня 1933 р.) комісія просила доручити своїм організаціям розпочати якнайінтенсивнішу освітню працю на Лемківщині, збирати статистичний і фактичний матеріал про життя лемків, “при всякій нагоді підчеркувати вагу й значіння Лемківщини як найдалі висуненого на Захід українського бастиону для української нації”⁸. Були надіслані також листи до об’єднань і організацій української еміграції в США⁹. Ці листи і звернення знайшли широкий відгук громадськості, про що свідчать матеріали Лемківської конференції, яка відбулася 25 грудня 1933 р., та підвела підсумки проведеної роботи за рік¹⁰.

У звіті відзначено, що на поклик допомоги Лемківщині відгукнулися всі українські установи, значну підтримку мав клич “Книжка на Захід”. Всього за рік зібрано 15 000 примірників, закуплено також книжки за зниженими цінами, так, наприклад, на Лемківщину надійшли примірники видань 14-ти мандрівних бібліотек, 500 безплатних передплат на газети, створено 18 осередків пропаганди католицької преси. До архіву Комісії зібрано матеріали про лемків і Лемківщину. На Лемківщині було засновано 18 нових читалень “Просвіти”, товариство “Сільський господар” організувало свої осередки, делегувало інструкторів, “Рідна школа” організувала вісім дитячих садків, було створено кооперативи, які об’єднали 6300 осіб¹¹. Учасники конференції схвалили роботу Комісії за рік, постановили, що й надалі робота центральних установ має бути успішною, підтримуючи інтереси і Лемківщини, і загальнонаціональні.

Одним із пунктів резолюції конференції був протест проти примусового запровадження у школах Лемківщини т.зв. “Лемківського букваря”, абсурдного з боку педагогіки і шкідливого змістом. Конференція постановила поширити діяльність Лемківської комісії на Лежайщину і Ярославщину, а центр її діяльності перенести до філії Товариства “Просвіта” в Сяноку¹².

Як уже відзначалося, звітні конференції Лемківської комісії планувалося проводити щороку, однак, наступна, четверта (починаючи з 1926 р.) конференція відбулася тільки через три роки – 1 січня 1937 р. Справа у тому, що, незважаючи на те, що робота українських установ проводилася на Лемківщині спокійно, без зайвого афішування, все ж вона викликала різко негативну реакцію органів влади Польщі. В цей час у Польщі активізувалася політика колонізації національних меншин і зміцнення польськості на східних просторах держави (кресах). Для послаблення українського суспільства застосовувалася тактика розчленування українців на окремі групи, залежно від їх етнографічних особливостей (бойки, гуцули, лемки).

Створювалися численні товариства, комітети, діяльність яких спрямовувалася на колонізацію українського населення. Особлива увага відводилася лемкам, розроблялися різні псевдонаукові теорії щодо їх походження¹³. Завданням цих теорій було заперечити те, що лемки є частиною українського народу, і довести їх окремішність. Як засіб використовувалося русо- і москвофільство, яке органи влади відверто підтримували, щоб, таким чином, розчленувати лемківську громаду і потім легше її колонізувати. Для цього використовувався і вплив Церкви – у 1934 р. було створено Апостольську адміністрацію для Лемківщини, яка фактично стала осередком русифікації, було закрито майже всі читальні “Просвіти” на Новосандеччині. Крім того, Ревізійний союз українських кооперативів позбавили права ревізувати українські кооперативи і підпорядкували їх польським органам. Частину лемківських повітів (від Сяніччини) приєднано до Краківської судової апеляції. Всі ці заходи спрямовувалися на те, щоб не допустити впливу українських культурно-освітніх та економічних установ на Лемківщину. Це примусило Головний відділ “Просвіти” офіційно припинити діяльність Лемківської комісії і передати її функції Комісії для охорони і культурно-освітнього піднесення західних окраїн української землі. Необхідно було знайти нові методи праці на Лемківщині – непомітної, і майже безіменної, послідовної та постійної.

З цієї причини і конференція відбулася аж у 1937 р.¹⁴ Як свідчить звіт про роботу у 1934, 1935 і 1936 рр., праця просвітян була успішною і плідною. Продовжували працювати мандрівні бібліотеки, здібна молодь із Лемківщини залучалася до навчання у Східній Галичині. В 1934 р. І. Тиктор почав видавати газету “Наш Лемко”, видання якої з 1936 р. здійснювала Лемківська комісія. Під її керівництвом видано книжку Ю. Тарновича “Історія Лемківщини”, виходила серія видань “Лемківська бібліотека”, були налагоджені зв’язки з лемками на еміграції. Для цього Головний відділ “Просвіти” видав студентові М. Дудрі, що виїжджав до Америки, повноваження працювати на користь “Просвіти” і Лемківської комісії зокрема. Ця праця дала позитивні результати – лемки-емігранти в Америці створили Союз оборони Лемківщини і почали видавати часопис “Лемківський дзвін”, який надсилався і на Лемківщину, надходила також на ці терени і вагома матеріальна допомога¹⁵.

На конференції були також заслухані доповіді про стан Греко-Католицької Церкви, загальний огляд життя Лемківщини.

У прийнятих резолюціях конференція констатувала ріст української свідомості на Лемківщині, незважаючи на денаціоналізуючі течії, ставила перед українською парламентарною репрезентацією завдання вести політику так, щоб Лемківщина не була тереном для експериментів уряду, вимагала усунення “Лемківського букваря” зі шкіл, протестувала проти діяльності Апостольської адміністрації для Лемківщини, спрямованої на підтримку москвофільства.

Це була остання Лемківська конференція, але Комісія працювала до 1939 р., до початку війни, про що свідчать матеріали її архівного фонду.

Отже, документи архіву Лемківської комісії відкривають одну з найяскравіших сторінок діяльності Товариства “Просвіта”, спрямованої на захист, національне, культурне і господарське відродження Лемківщини.

Maria Vavrychyn. Archive of the Lemko commission of the “Prosvita” society
The author focuses on the history of activity of Lemko commission of the “Prosvita” society, gives a short description of its archive.

Key words: “Prosvita”, Lemko commission of the “Prosvita” society, archive.

-
- ¹ Лемківщина. Земля. Люди. Історія. Культура. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988. – Т. 1. – С. 190–200.
  - ² Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 59–60.
  - ³ ЛНВ ім. В. Стефаника АН України. Відділ рукописів. – Ф. 122. – Оп. 5 (у посиланнях подається тільки номер одиниці збереження. Оскільки документи у справах фонду не пронумеровані, номер аркуша не вказується).
  - ⁴ Там само.
  - ⁵ Там само.
  - ⁶ Там само.
  - ⁷ Там само.
  - ⁸ Там само.
  - ⁹ Там само.
  - ¹⁰ Там само. – Оп. 3.
  - ¹¹ Там само. – Оп. 12.
  - ¹² Там само.
  - ¹³ Лемківщина. – 1988. – Т. 1. – С. 195–198.
  - ¹⁴ ЛНВ ім. В. Стефаника АН України. Відділ рукописів. – Ф. 122. – Оп. 17.
  - ¹⁵ Там само. – Оп. 16.